

Nepotpune rečenice u književnoumjetničkom tekstu

NATAŠA JOVOVIĆ

*Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet – Nikšić,
Ul. Danila Bojovića bb, ME – 81400 Nikšić, natasaj@ac.me*

SCN IX/2 [2016], 39–50

V prispevku je analiziran eden izmed postopkov ekspresivne skladnje, in sicer nepopolni stavki na primeru literarnega besedila. Raziskovalni korpus predstavljajo romaneskna dela (*Svadba, Raskid, Lelejska gora, Ratna sreča* in *Tamara*) enega najpomembnejših južnoslovanskih pisateljev druge polovice 20. stoletja, Mihaila Lalića. Njegova dela so prirejena za radijsko, televizijsko, filmsko in gledališko izvedbo, prevedena pa so npr. v ruski, francoski, nemški, angleški, ukrajinski, danski, češki, slovaški, romunski, albanski, turški, madžarski, slovenski, makedonski, poljski, armenski, litovski, bolgarski jezik. Upoštevajoč rabo in prisotnost eliptičnih stavkov v obravnavanih besedilih avtorica s pomočjo sintaktično-semantične in stilistične analize odgovarja na vprašanje, v kolikšni meri tovrstni stavki prispevajo k izgradnji slogovnih konstrukcij, ki bogatijo jezikovni izraz Mihaila Lalića in pripomorejo k njegovi izvirnosti.

This work analyses one of the expressive syntax processes – incomplete sentences at the example of a literary text. Our research corpus is comprised of novelistic works (*The Wedding, Separation, The Wailing Mountain, Tide of War* and *Tamara*) by one of the most significant South Slavic writers in the second half of the 20th century – Mihailo Lalić. His works were adapted for radio, television, film and theatre performances and they were translated into Russian, French, German, English, Ukrainian, Danish, Czech, Slovakian, Romanian, Albanian, Turkish, Hungarian, Slovenian, Macedonian, Polish, Armenian, Lithuanian, Bulgarian and other languages. Considering the usage and presence of elliptical sentences in the examined text, the author answers the question, through syntactic, semantic and stylistic analyses, to what extent these sentences contribute to the stylistic constructions that enrich the linguistic expression of Mihailo Lalić and contribute to his originality.

Ključne besede: nepopolni stavki, literarno besedilo, Mihailo Lalić, sintaktično-semantična analiza, stilistična analiza, stil

Key words: incomplete sentences, literary text, Mihailo Lalić, syntactic, semantic and stylistic analyses, style

Uvod

Polazeći od osnovne definicije prema kojoj rečenica predstavlja najmanju potpunu govornu jedinicu, riječima kazano suđenje (misao, volju ili osjećanje) nastalo vezom dvaju pojmova i obilježeno posebnom intonacijom (Stevanović 1979: 4), tradicionalna sintaksa daje samo naizgled potpunu definiciju. Kako u našem jeziku postoje i rečenice u kojima dva osnovna rečenična konstituenta nijesu uvijek data u eksplicitnom obliku, ili pak rečenice sastavljene od samo jednog člana, pri čemu se drugi ne može uvijek nadomjestiti bez dvoumljenja, novija lingvistička istraživanja sve više usmjeravaju pažnju ka proučavanju tzv. *nepotpunih, elidiranih ili eliptičnih rečenica*.

Prisustvo nepotpunih rečenica u književnoumjetničkom tekstu dodatno ga obogaćuje i oneobičava, ukoliko ne ide na štetu osnovne, komunikativne i saznajne funkcije i značajno doprinosi sferi estetskog, afektivnog i ekspresivnog izraza. Na drugoj strani, ne treba zanemariti ni činjenicu da se komunikacija često odvija u uslovima iskazivanja različitih duševnih stanja govornika, a njihova različita emotivna stanja neposredno utiču na formu iskaza. Jezik, prema tome, nije samo *sredstvo običnog, svakodnevnog govora i sporazumijevanja* (Stanojčić 1987: 109) koje odgovara *mirnim, trezvenim i osećajno uravnoteženim stanjima duha u čijim se izrazima duhovna ili psihološka strana slaže sa gramatičkom i koja služe kao obično ili pravilno jezičko stanje* (Belić 1941: 604). Jezik je i sredstvo iskazivanja najrazličitijih, pogotovu *uzburkanih i uznemirenih emocionalnih raspoloženja ljudske prirode* (Ibid., 604). Stoga, brojna skraćivanja, postupci deglagolizacije i osamostaljivanja (intonaciona) pojedinih, inače zavisnih rečeničnih članova, odlika su i razgovornog jezika. U jeziku književnosti ispitivanje ovih postupaka, koje stilistika prepoznaje kao *elipsu, parcelaciju i nominativne iskaze*, tj. kao postupke ekspresivne sintakse, ili sintaksičke figure, oni postaju svojevrsno individualno obilježje stila, pa i manir (Katnić-Bakaršić 2001: 262) koji određenog pisca čini prepoznatljivim.

Značajne priloge analizi nepotpunih rečenica, tj. sintaksičkih konstrukcija koje su intonaciono i poziciono odvojene od matične rečenične strukture dali su M. Stevanović u raspravi *Rečenice s neizrečenim glavnim delovima* (1979: 86–119) i B. Ostojić koji ih ispituje kroz književno djelo A. G. Matoša, Slavka Kolara, Dobriše Cesarića i Dragutina Tadijanovića (1968: 24–38). Njihova primarna podjela tiče se razlikovanja *formalno nepotpunih i apsolutno nepotpunih rečenica – iskaza*. U zavisnosti od sintaksičkog odnosa, prve predstavljaju vezu dva pojma od kojih *jedan o drugome nešto kazuje, određuje ga za izvjesno vrijeme* (Stanojčić 1987: 110). Za razliku od potpunih rečenica, odlikuju se nedostatkom glavnih rečeničnih konstituenata, upravnih članova subjekatske i predikatske sintagme, ali je njihovo prisustvo dato posredstvom konteksta, tj. intonacije i cjelokupne govorne situacije koja uspostavlja nedorečene djelove. Na drugoj strani, potpuna misao ili osjećanje može biti iskazano van karakterističnog sintaksičkog odnosa i veze dvaju pojmova.

Brojne analize nepotpunih rečenica, kako u jeziku pisaca druge polovine XIX vijeka¹ tako i savremenih književnih stvaralaca srpskohrvatskog jezičkog područja,² upućuju na zaključak o postojanju oštre razlike u vezi sa njihovom specifičnom strukturom, koja je u jeziku savremenih pisaca izrazito »defektna« i često pretjerana. Stoga je jedno od prvih pitanja koje se nameće u našoj analizi – u kojoj mjeri Mihailo Lalić upotrebljava rečenice ovog tipa i da li su one, kao izraz naročitog psihološkog stanja njegovih likova, narušile osnovni rečenični smisao? Odgovor na ovo pitanje pružice ekscerpirani primjeri koji će šire osvijetliti njihovu upotrebu, stepen zastupljenosti i ukazati na sasvim drugačije rezultate od očekivanih. Imajući u vidu tematiku svih ispitivanih romana u kojima se glavni junaci bore sami sa sobom i svijetom koji ih okružuje, predstavljajući često »izgnanike« i »osuđenike« na svim životnim poljima, prisustvo kratkih, nedorečenih i neiskazanih misli i osjećanja bilo je sasvim očekivano. Međutim, naš korus nije pružio zadovoljavajući broj primjera koji bi tu pretpostavku i potvrdili.

1 Formalno nepotpune rečenice

1.1 Formalno nepotpune rečenice u kojima oblik subjekta nije izrečen, ali je vidljiv iz rečeničnog konteksta nijesu posebno stilski markirane, iako na stilskom planu doprinose ekonomičnosti izraza i izbjegavanju nepotrebnog ponavljanja onog što je već poznato.

Primjeri:³

1) *Rastali smo se u ubjeđenju da nijesmo ništa postigli* (RS, II, 112); 2) *Mogli bismo na vatri od toga peći meso*, (RS, II, 232); 3) *Stupao sam katkad u prepirku s njima* (RS, II, 232); 4) *Otrgao sam se iz tog vrtloga, počoh preko međa* (LG, II, 317); 5) *Više vole da pričaju, ili da slušaju tuđe priče, ili da se ulaguju, ili prepiru, gone, ratuju* (LG, II, 346); 6) *Zijevaju i gundaju, izlaze bos* (LG, II, 346).

1.2 U okviru ovih, formalno nepotpunih rečenica, u jeziku Mihaila Lalića sasvim očekivano, s obzirom na odavno u nauci prihvaćen stav T. Maretića (Isp. Stevanović 1979: 93) nailazimo na najčešći oblik izostavljanja oblika pomoćnog glagola *jesam* (esse) i *biti*.

¹ Nepotpune rečenice bile su naročita specifičnost jezika Jakova Ignjatovića čiji je stil s obzirom na ovu pojedinost okarakterisan kao *telegrafski* (Jerković 1972: 192).

² Tzv. defektne rečenice veoma su zastupljene u djelima Čeda Vukovića (Radulović 1994: 150–155), Rista Ratkovića (Glušica 2005: 56), Sima Matavulja (Glušica 2003: 93–105), Janka Đonovića (Bašanović-Čečović 2013: 252–259), Ćamila Sijarića (Stevović 1997: 89–95). U poetskom opusu Maka Dizdara dovode do potpune dekonstrukcije jezičkih formi i dodatno aktiviraju pažnju čitalaca ostavljajući prostor za brojne asocijacije u kojima započinje svojevrsna *igra (s) riječima* (Šator 2013: 295–301).

³ U radu ćemo koristiti skraćenice S, LG, RS, R, T, za romane *Svadba*, *Lelejska gora*, *Raskid*, *Ratna sreća*, *Tamara* uz naznaku prvog ili drugih izdanja, označenih rimskim brojem I i II, kao i broja stranice sa koje je primjer preuzet.

Primjeri:

1) »Vozačku dozvolu oduzeli.« (T, 85); 2) – *Stvar nevjerovatna i njemu po malo smiješna* (S, I, 110); 3) *Sve tako prosto i prirodno i toliko jednostavno, a osvetnički lijepo.* (S, I, 162); 4) ...opazio je da mu ni novine, na koje je navikao, nijesu čitke kao prije... *Hartija mutnija i sve više petitnog sloga u njima.* (T, 6); 5) »*Ja radove izvodio!*« (RS, II, 155); 6) *Dva topa imali i oba izvukli* (RS, II, 157); 7) ...*Ramena ga bole. Sve drugo je daleko i nedostižno...* *Zemlja tvrda a nebo visoko.* (R, II, 61); 8) »*Teška ova godina!*« (LG, II, 78); 9) »*Mladi pa ludi.*« (LG, II, 105); 10) *Sad svejedno.* (LG, II, 239).

Rečenični smisao postupkom izostavljanja pomoćnog glagola u navedenim primjerima ni u kom pogledu nije narušen, a kao njegov rezultat dobijamo utisak neposrednog, dinamičnog i *kondezovanog* pripovijedanja (Melvinger 1973: 66) u kojem je pažnja čitaoca usmjerena upravo na samo težište, fokus pripovijedanja.

1.3 Znatno slobodniji, ili izrazitije »defektniji« tip nepotpunih rečenica, u odnosu na prethodne, predstavljaju rečenice sa neizrečenim punim predikatom čija razumljivost i stilaska efikasnost zavisi od stepena ustaljenosti (Bašanović-Čečović 2013: 254), a mnogo manje od rečeničnog konteksta u kojem se upotrebljavaju.

Primjeri:

1) – ... kad li ti izbi druga zmijurina, jadan ti bog, *pa k meni! Opet ja bradu u ruku; gađam ju,* (S, I, 100); 2) – *Dušu ti žandarsku, pokvarenu i poganu!* (S, I, 109); 3) – *Čim noć, odmah i gužva s njom.* (S, I, 131); 4) *Ja – ni riječ!* (T, 64); 5) *čeljad blijeda, ni kapi krvi u licima;* *misle okupator* (S, I, 231); 6) – *Seljaci su to: škole ni malo, pameti vrlo malo.* (S, I, 234); 7) »*Ti sad vidjeti kako osvetiti.*« »*Ja sad, a ti možda već sutra.*« (R, II, 28); 8) »*Eno gospodin sa šeširo, sklonite ono granje s puta* (RS, II, 46); 9) *Želio je da se bori i dalje, a oni su ga strijeljali s nadom da će time podići moral premorenog ljudstva bez municije. Strahom – moral! ...* (R, II, 66); 10) »*Đokša! Opet ti kavgu, a?*« (RS, II, 20); 11) »*Poganu mu šokačku krv!*« (RS, II, 82); 12) *tako, brate, svak svoj posao.* (LG, II, 277).

Rečenice sa izostavljenim predikatom predstavljaju tipične *elipse*, sintaksičke figure koje se tiču *dokidanja pojedinih dijelova iskaza*. Njena figurativnost zasniva se na potrebi *čitaočevog nužnog angažmana u pronalaženju elidirane komponente, pri čemu obično postoji izbor između niza leksema iz određenog semantičkog polja* (Katnić-Bakaršić 2001: 260). Ovim postupkom ekspresivne sintakse stvara se utisak doživljenog, nepripremljenog i naročito emotivnog govora.

Naglašeniju vezu sa izvanrečeničnim kontekstom imaju oblici nepotpunih rečenica u našem 7. i 9. primjeru u kojima se ne iskazuje predikat koji je imenovan u prethodnoj rečenici (*ću vidjeti, podići*), čije bi ponavljanje dalo sasvim drugačiji efekat od onog koji se postiže u ovom slučaju, a tiče se svođenja rečeničnog naglaska na vezu vremenskih odredbi *sada* i *sutra* (7. primjer), ili vezu objekta i načina vršenja pretpostavljene glagolske radnje (9. primjer).

U 1. primjeru prisustvo dativa usmjerenosti i kretanja ka izvjesnom cilju nedvosmisleno upućuje na oblik predikata glagola *kretati* ili *poći*.

U slučajevima naročite negativne emocije sa očitom funkcijom *olakšanja* pri kojoj nastaju psovke, lekseme vulgarnog značenja nijesu izrečene, čime iskaz ne gubi svoju izražajnu moć i snagu, pa je rečenični naglasak često upravo na izostavljenom glagolu, što i jeste slučaj i cilj samog postupka deglagolizacije (2. i 11. primjer).

1.4 Kao podvrsta elipse, može se smatrati i *reticencija*, takođe figura ekspresivne sintakse svojstvena nezavršenim rečenicama, prekinutim iskazima (Ibid., 260) koji otkrivaju naročito duševno stanje uzrokovano snažnim uzbuđenjem likova. Međutim, i pored toga što svi akteri ispitivanih romana egzistiraju u svijetu snažnih i isprepletanih, nabujalih emocija, ipak vrlo rijetko nailazimo na primjere ošto svedenih i nedovršenih iskaza, pa se nameće zaključak da Lalić u tom pogledu svom pripovijedačkom postupku nije dao previše »umjetničkog poleta«.

Primjeri:

1) Ima ih mnogo, *svakome bih drukčiju kaznu...* (LG, II, 116); 2) » /.../ žene – eno gledaj! *Uh, što bi se...*« (R, II, 294); 3) »Htjeli su tamo, *ali ja sam ih na drugu stranu...* (R, I, 93); 4) I obično dođem do zaključka da smo, uglavnom, ista braća – *da ne kažem ono drugo...* (RS, II, 206);

1.5 U jeziku Mihaila Lalića nailazimo i na rečenice u kojima se ne imenuje glagolska radnja futura I, izostavljenjem oblika infinitiva (»krnji futur«) koji se može nadomjestiti na osnovu rečenične ili međurečenične jezičke situacije.

Primjeri:

1) *Ja ću vama po zasluži!* /=dati/ (S, II, 108); 2) Opet se sjeti kako su izlazili. *U sledećoj grupi će četiri.* /=izaći/ (R, I, 32); 3) *Sad će ovo, sad će ono* /=biti/ (R, I, 32); 4) »*Ali gdje će sad nas?*« /=sahraniti/ (R, I, 34); 5) »*Izgleda da će nas sve odjednom*« /=sahraniti/ (R, I, 34); 6) »*Nas će sigurno na Banjici*« /=strijeljati/ (R, I, 92); 7) Odmah izlazi... *Evo i ja ću.* /=izaći/ (RS, II, 21); 8) *Ja ću rukom, evo ovako! ...* /=uzeti/ (RS, II, 235); 9) »*Poslije ću*« /=reći/ (RS, II, 245).

1.6 Naš korpus sadrži, istina ne tako česte, i primjere eliptičnih rečenica sa djelimično redukovanim imenskim predikatom, složenim po modelu kopulativni glagol *biti* ili neka njegova semantička varijanta + leksičko neglagolsko jezgro (predikativ). U primjerima koje navodimo ovom prilikom izostavljen je kopulativni dio predikata, a realizovano je leksičko neglagolsko jezgro, a rečenice ovog tipa nijesu vezane samo za opisne sekvence ispitivanih romana, kao što je to najčešće slučaj u jeziku drugih pisaca (Puriš 2010/2011: 25).

Primjeri:

1) Da ga čovjek ne poznaje, pomislio bi »ej, đidi-junaka!«, a ovamo: *ništavilo jedno podmuklo i pozglobno.* (S, I, 81); 2) Samo majku ima, to mi je sestrić. *Sirotinja.* (S, I, 134); 3) – *Građani Kolašina? Govnari Kolašina! Crvena pomoć, a ne građani! Lopuže i izjelice, pljačkaška banda jedna!* (S, I, 159); 4) Je li to u onoj dolini, negdje oko onog groba, taj ponor koji ih opet vuče? *Neznatna pukotina među brdima. Malo mjesto krvoločno. Gladna trava na pijesku.* (R, I, 56); 5) Nešto nejasno vadi ih iz poniženja i kao

da im vraća vrijednost. *Dobri miris sjećanja zamagljen plavim pramenjem zaborava – skoro život.* (R, I, 72); 6) »*Pametan čovjek! ...*» (RS, II, 309).

Kao i druge već pomenute vrste eliptičnih rečenica, i rečenice bez kopulativnog dijela imenskog predikata svedene su na informativno težište riječi, pri čemu je naglašena njihova *ekspresivno-impresivna vrijednost* (25). Usled naročite jezgrovitosti pojačava se misaono-emocionalna osnova sadržaja djela, ali se u tekstu kao cjelini postižu i specifični ritamsko-melodijski efekti.

1.7 Kao prividno nepotpune rečenice navodimo i slučajeve samostalne upotrebe izvjesnih determinativa, atributskih i priloških odredbi i dopuna kojima je nauka dugo sporila bilo kakvu samostalnost i rečenični status, budući da su čvrsto vezane s upravnim riječima, podređene i sintaksički i semantički (Stanojčić 1987: 119). M. Stevanović njihovu autonomnu upotrebu objašnjava njihovim naknadnim javljanjem u svijesti ili naknadnim osjećanjem potrebe od strane govornog lica da se dodaju upravnim riječima. Međutim, razdvajanje imenskih i glagolskih odredbi i dopuna tačkom, umjesto zarez, dvije tačke ili crte, tumači se kao *umjetnička sloboda manevrisanja interpunkcijskim znacima*, koju književnici sebi dopuštaju mimo sintaksičke norme standardnog jezika (Stevanović 1979: 101–102).

Međutim, u jeziku Mihaila Lalića, tj. u našem korpusu, nailazimo na potpuno neočekivanu nisku frekvenciju nepotpunih rečenica koje predstavljaju imenske i glagolske odredbe i dopune u vezi sa prethodno izrečenim kontekstom. Razdvajanje takvih rečenica uglavnom se vrši upotrebom crte ili znaka dvije tačke, dok su sasvim usamljeni slučajevi u kojima se razdvajanje rečeničnih struktura vrši uz pomoć tačke, koja najintenzivnije naglašava samostalnost određene misaone i intonacione cjeline. To znači da se jezik našeg pisca u vezi sa upotrebom »defektnih« ili eliptičnih rečenica u velikoj mjeri uklapa u predloženi model sintaksičke norme standardnog jezika (Ibid., 102), a s obzirom na činjenicu da to nije bila jezička odlika njegovih savremenika,⁴ možemo istaći kao značajnu pojedinost da Lalić svom jezičkom izrazu nije dao pretjeranu umjetničku slobodu kako bi opisao složena psihička stanja svojih junaka, uzavrele emocije, duševne lomove i katkad poremećeni tok njihove svijesti.⁵

⁴ Tako je konstatovano da je Čedo Vuković bio isuviše sklon eliptičnom izražavanju koje je katkad imalo prenaplašenu mjeru (Radulović 1994: 155), dok je za pjesnički korpus Janka Đonovića sklonost ka elipsi i parcelaciji rečeničnih struktura sasvim očekivana, ali isto tako nije manje zastupljena ni u njegovom proznom opusu (Bašanović-Čečović 2013: 256). Na drugoj strani Oskar Davičo rečenice bez razvijenih djelova i iskaze upotrebljava češće u prozi, a mnogo manje u poeziji (Stanojčić 1987: 120), dok ih Radomir Konstantinović upotrebljava mnogo, *čak i suviše*, narušavajući time jasnoću izražavanja misli i osjećanja svojih junaka (Ibid., 120).

⁵ Ovdje prvenstveno imamo na umu junake poput Lada Tajovića (*Lelejska Gora*), Nika Doselića (*Raskid*) i na kraju Đuraša Vukčića (*Tamara*) koji se bore sa svojim strahovima, halucinacijama, nalazeći se na granici stvarnog i imaginarnog svijeta.

Primjeri:

1) Samovoljna, sama sobom opijena, dronjava prošlost nesređena proviruje, provaljuje u sadašnjost – *ni kroz vrata, ni kroz prozor, no kroz nevidljive pukotine, nejednaka, isjeckana, zaglušujući samu sebe – nekad bljesak, nekad drhtava panorama pažnji svijesti nepokorna.* (T, 14); 2) »... to pašče treba odmah strijeljati! *Prvom prilikom!*« (S, I, 52); 3) »... uh, sad bi lijepo bilo! *Kao poručeno.*« (S, I, 151); 4) »Daješ li im šta da jedu?« »Regularno« *!...!* »Bez defekta i po normalni.« (RS, II, 244); 6) svako novo pokoljenje pronade novu utopiju: *oslobođenje, proširenje oslobođenog, ujedinjenje, socijalna pravda, proleterska revolucija, Španija, Češka, Kolonije.* (RS, II, 225).

Navedeni primjeri samo djelimično omogućavaju sagledavanje sintaksičko-stilskog postupka na planu konstituisanja rečenice koji se tiče osamostaljivanja rečeničnih članova, a koji se u lingvističkoj literaturi označava pojmom *parcelacije*.⁶ Realizacija rečenice u više tekstovnih jedinica uslovljena je intonaciono, mora biti *interjunktorno samostalna*, i poziciono, jer traži *sintaksičku postpoziciju* (Radovanović 1974: 1–48).

U našem prvom primjeru nailazimo na niz parcelata različite funkcije i značenja – akuzativne sintagme sa predlogom *kroz* mjesnog značenja, pridjeve u atributskoj postpoziciji, a zatim i parcelaciju glagolskog priloga sadašnjeg *zaglušujući* sa značenjem načina; naredni parcelati ni dalje ne gube vezu sa svojom baznom komponentom (*dronjava prošlost nesređena proviruje*) i javljaju se u temporalnom i poredbenom značenju (*nekad kao bljesak, nekad kao drhtava panorama*). U daljim primjerima kao parcelat izdvajaju se sintagme vremenskog, poredbenog i načinskog značenja, dok je u posljednjem primjeru riječ o prividno parcelisanim nominativnim oblicima imenica koje se mogu transformacijom razviti u pune rečenice u kojima bi parcelat zauzeo poziciju leksičkog jezgra predikata.

Imajući u vidu osnovnu razliku između elipse i parcelacije, prema kojoj se eliptične rečenice ne mogu lako učlaniti u prethodnu rečenicu, dok parcelati mogu (Katnić-Bakaršić 1999: 96), ali uz odsustvo emocionalnosti i retoričnosti teksta, što rezultira umanjivanjem stilogenosti izraza – smatramo da parcelacija odgovara terminu tzv. formalno nepotpunih rečenica koje su od svoje bazne komponente odvojene navedenim interpunkcijskim znacima, ali i ne samo njima, već i zarezom.⁷ Stoga, analizom formalno nepotpunih rečenica nije u potpunosti osvijetljena i parcelacija, kao sintaksičko-stilsko sredstvo. Prema tome, važno je imati na umu činjenicu da konstatovana niska frekvencija rečenica ovog tipa ne znači i odsustvo parcelacije, štaviše, ona zaslužuje poseban osvrt koji bi mnogo šire osvijetlio stepen učestalosti i stilogenosti u Lalićevom jeziku.

⁶ O ovoj pojavi ekspresivne sintakse koja se u nauci o jeziku počela nedavno izučavati, o dosadašnjim rezultatima i zastupljenosti u jeziku pisaca XIX i XX vijeka, uz pregled vrlo bogate strane i domaće literature, isp. Glušica (2003: 93–105; 2005: 53–64).

⁷ Što je u suprotnosti sa viđenjem Aleksandrove (1984: 211) koja pod parcelacijom podrazumijeva realizaciju jedne rečenice ili jednog iskaza u nizu intonaciono izdvojenih segmenata međusobno odvojenih tačkama (podvukla N. J.).

2 Apsolutno nepotpune rečenice

2.1 Eliptične rečenice i elipsu kao njihovo dominantno stilsko obilježje vezujemo i za tzv. apsolutno nepotpune rečenice čija je sadržina vrlo labava, a veza izrazito slobodna, u odnosu na međurečenični kontekst.

U ekscerpiranoj građi bilježimo ograničenu upotrebu rečenica ovog tipa, i to uglavnom u obliku nominativnih iskaza, pri čemu se pisac češće opredjeljuje za upotrebu tri tačke, koje upućuju na nedorečenost i nemogućnost iskazivanja povezanog misaonog toka, budući da su svi njegovi junaci na izvjestan način zarobljenici lične drame, predodređeni da se bore prvo sa sopstvenom ličnošću, a onda i sa sumornom zbiljom u kojoj su se našli. Složena psihička stanja njegovih glavnih junaka nijesu doprinijela učestalijoj upotrebi ovih »defektnih jezičkih konstrukcija« oslobodjenih sintaksičke funkcije i svedenih na prosto imenovanje raznorodnih pojava. Stoga im u potpunosti odgovara definicija prema kojoj su ovi iskazi rečenice samo po smislu, odnosno sadržini, zato što se njima nešto kazuje, ali nijesu rečenice po sintaksičkom odnosu djelova, jer i nemaju tačno utvrđenih glavnih rečeničnih konstituenta (Stevanović 1979: 107).

Primjeri:

1) *Komunista! ... Bandit! Staljinov soldat!* (S, I, 192); 2) *Udario bradiš u pomamiš! Obad, obad, zvrč dabogda! ...* (S, I, 112); 3) *Disanje. Magla.* (R, I, 26); 4) *Njega je slabo hranila ona njiva u Utrgu, ali on ipak pokušava da je zamisli. Jedna jača oivičena travom, bijeli međaš u travi, red pritaka i skroman žubor pod naherenim plotom.* (R, I, 42); 5) *smrt, stvarno, nije kraj. I poslije nje ima gadnih stvari: gmizanje... Život!* (R, I, 89); 6) »Bolvao je, ni preko praga preći nije mogao.« »Majstorija!« (LG, II, 311); 6) *kako su oni s druge strane naučili od nas neke stvari, i kako smo mi sad prisiljeni da učimo od njih neke druge: Krađa i prekrađa zvona, brda, lukavstva, svega.* (LG, II, 226); 7) »Gluposti!« (LG, II, 178); 8) *Djetinjarija!* (LG, II, 126); 9) *Svi su se nekako bolje snašli, samo se mi potucamo po planinama bez razloga. I onda – glad, vaške, šuge, promrzlice, krpe, kiše...* (LG, II, 112); 10) »Neću ni on mene da ubjeđuje. Našao je koga će rasplakati. Njegov govneni sat i ruvo!...« (R, I, 242); 11) *U avgustu sam pobjegao u Leleč, kod mojih, da se odmorim. Čobanice i planinke, ovnujska zvona, /.../ daleka pjesma djevojaka, idile ljetnje s plandovanjem ispod jela Tudor-gore.* (RS, II, 193); 12) »Tvoja mi pamet!« ... (RS, II, 193); 13) *Četvrti ili peti dan odlaska nastaje koškanje oko Laste. Nekakav spor, malo svađe* (RS, II, 255); 14) »Gdje je? ... Bog zna ... Ni Bog ne zna. Otkud da zna? Premještaji, sobe, ljetovanja. (T, 26); 15) *Trčim za njima, mislim kako treba, ali oni se već vraćaju i trče brže nego prije. Nose puške, ne pucaju, kao da ih nemaju. Vrtoglavica. Opkoljeni!* (T, 56); 16) »Želja, želja« (T, 67); 17) »Savjest, savjest« (T, 111); 18) *I to se sad zagustilo, ukorašičilo – žene, деца, avioni, špijunaža, narod, vojska...* (RS, II, 202); 19) *Čudni, ponosni ljudi!* (RS, II, 19); *Sivi se pijesak; kao mrtvaci rastureni po njemu snopići trske... Manastir, ševar, truli čamci.* (R, II, 236); 20) *Vručina. Magla.* (R, II, 349); 21) *Eh, vrhunac!...* (RS, II, 251); 22) *Čemu to služi? ... Frakcionaši!* (T, 113); 23) »Pst, Direktiva!« (T, 98).

Nominativni iskazi bi se u većini navedenih primjera mogli upotrijebiti i u vidu potpunih rečenica, u kojima bi predstavljali subjekte, mada oblike predikata ne možemo nadomjestiti bez dvoumljenja (tako ne možemo sa sigurnošću utvrditi da li je u 20. primjeru *vručina nenasnosna, nepodnošljiva* i sl.). Ali i kad

bi postojala mogućnost da se rečenični konstituenti uvedu, rečenicama ovog tipa se zapravo nastoji vjerno prikazati autentična misao, utisak ili osjećanje koji pripadaju bilo pripovijedaču, bilo nekom od njegovih likova, i to u onom obliku u kojem se javljaju u njihovim mislima (Stevanović 1979: 199).

U pojedinim primjerima (3, 4, 11, 19, 20) nominalizira se opis prirode i stanje u prirodi. *Izostavljanjem glagolske riječi pažnja se fokusira na sliku opaženu kao takvu, a ne na događanje* (Puriš 2010/2011: 25). Primjećujemo da se u ispitivanom tekstu često osamostaljuje leksema *magla*, što je od posebnog značaja za unutrašnji plan Lalićevih romana, tj. za stanje ograničene moći kretanja i bivstvovanja njegovih junaka, pogotovo Lada Tajovića (*Lelejska gora*) i Nika Doselića (*Raskid*).

Posmatrane sa stilističko-retoričke tačke gledišta, rečenice ovog tipa stilski su markirane i mogu se smatrati figurom. U retorici se nominativni iskazi smatraju podvrstom elipse, jer je cijeli izraz sažet, nominalizovan (Katnić-Bakaršić 1999: 95). Imenica djelimično preuzima na sebe i predikativnost, dok postupak deglagolizacije pojačava stepen začudnosti i skreće pažnju na samog čitaoca stvarajući brojne asocijativne puteve.

2.2 Funkciju eliptičnih rečenica katkad vrše odrična rječca *ne*, imperativne rječce *neka* i *ajde*, zatim *eto* i *de*, *zar*, kao i pojedini veznici i prilog *tako* upitnog ili potvrdnog značenja.

Primjeri:

1) »Rekosmo li da ćemo k njemu?« »A, ne, ne, ne, ne!...« (LG, II, 227); 2) »Neću vam ja dijela od toga, ni dao Bog!« »Ne, ne, ne, ne!« (RS, II, 284); 3) »Šta je«, upitah ga, »jesi li nešto vidio?« »Ne, ne.« (LG, II, 392); 4) *Neka*, ne mari (RS, II, 321); 5) *Nemoj*, ne budi lud. (G, II, 25); 6) »Ajde, ajde, dobrovoljni i besplatni advokate!« (T, 44); 7) »Eto ti, de!« (T, 51); 8) *De žandare, de žacmane!* (T, 119); 9) »... ja ovu kuću baš ne volim.« »Zar!« (T, 84); 10) »Ti to meni prijetiš! Zar?« (T, 150); 11) »... i preko Mage sam uhvatio vezu s Veljkom Plećovićem.« »Pa?« (LG, II, 144); 12) Stresoh glavom da ublažim bol i promrmljah: »Tako?« »Tako, eto,« (LG, II, 145); 13) »Drugo mi ne treba« »Hm, tako.« (LG, II, 86).

Rječca *ne* je iskaz čak i kada se upotrebljava kao odgovor na postavljeno pitanje i kada je replika na riječi sagovornika.⁸

Takođe, iskazi su i rječce *ajde* i *de* (*dela*) koje se sintaksički i semantički ne razlikuju od *nemoj*, kojima se podstiče na određenu radnju koja se u svakom drugom slučaju može različito shvatiti.

2.3 Uzvici uglavnom nijesu upotrijebljeni u funkciji iskaza, već služe za neposredno slikanje raznih emotivnih stanja junaka kao što su podsmjeh, čuđenje,

⁸ Jedino u slučajevima kada se *ne* javlja kao odgovor na pitanje s nekim glagolskim oblikom od kojeg se odvojeno piše, tj. s nekim jednočlanim odgovorom, kada je taj oblik nepromenjen iz pitanja moguće preneti u odgovor, odnosno kada se glagol u odričnom odgovoru podrazumeva u istom obliku u kome je dat u pitanju, riječ je o prividno nepotpunoj rečenici (Stevanović 1979: 112).

neslaganje, strah i sl. Prihvatamo mišljenje prema kojem su oni prije spontani, često refleksni krici nego riječi sa određenim značenjem, i stoga čine zasebnu kategoriju jezičkih sredstava (Belić 1941: 142).

Primjeri:

- 1) »Ehehehe« (T, 27); 2) »Oho« (RS, II, 191); 3) »Huuć!« (T, 36); 4) »Au-u!« (T, 75); 5) »Oho-ho«, sustiže se više glasova čuđenja i neslaganja, (T, 111); 6) »Kuku« (LG, II, 191).

Zaključak

Prividno nepotpune rečenice u jeziku Mihaila Lalića zastupljene su u slučajevima u kojima se ni po čemu ne umanjuje smislenost teksta, a prisustvo elipse (češće) i reticencije (znatno rjeđe) doprinosi naročitoj emotivnosti, doživljenosti i stvaranju oneobičene forme, ali i stvaranju utiska spontanog, nepripremljenog govora, što je sve u skladu sa osobenim i jezgrovitim izrazom našeg pisca.

Sprovedena analiza formalno nepotpunih rečenica nije do kraja osvijetlila i sve izražajne mogućnosti parcelacije, kao specifičnog sintaksičko-stilskog sredstva. Stoga, treba uzeti u obzir i to da konstatovana niska frekvencija rečenica ovog tipa ne znači i odsustvo parcelacije, štaviše, ona zaslužuje poseban osvrt koji bi mnogo šire osvijetlio njen stepen učestalosti i stilogenosti u Lalićevom jeziku.

Iako je u ovom radu predstavljen značajan broj primjera apsolutno nepotpunih rečenica, treba imati u vidu da su oni zabilježeni na korpusu koji sačinjava pet vrlo obimnih prozih ostvarenja našeg pisca, a njihov ukupan popis se može proširiti samo neznatnim brojem rečenica ovog tipa. Na toj osnovi je i izveden zaključak o njihovoj niskoj frekventnosti i izvjesnom nedostatku *umjetničke slobode* koji je bio u skladu sa propisanom jezičkom normom Lalićevog vremena.

U ispitivanom tekstu itekako je vidljivo da se Lalić prilikom razdvajanja rečeničnih cjelina koje upućuju na specifična psihička stanja njegovih junaka, češće koristi crtom, dvotačkom, a mnogo rjeđe tačkom, i u većini slučajeva nakon nepotpune rečenice (ali i potpune), uvodi tri tačke, kako bi ukazao na izvjesnu nedorečenost i kako bi podstakao pažnju čitaoca i uputio na postojanje »skrivenog« teksta, onog što se samo donekle može naslutiti. Na taj način, on bira »najsigurniji put« koji ne narušava sintaksičko-semantičke odnose na rečeničnom i tekstualnom planu, a ipak uvodi konativnu (apelativnu)⁹ funkciju.

Navedene osobenosti vezane su za sve ispitivane romane, koji pripadaju svim stvaralačkim fazama Mihaila Lalića, tako da se može govoriti samo o ujednačenom stepenu zastupljenosti ovih rečenica u našem korpusu. Stoga se i zaključci o njihovoj »primjerenosti«, tj. ograničenoj upotrebi, koja ipak nije oslobođena izrazite retoričnosti i emocionalnosti, kao ni figurativnosti, posmatraju na širem kontekstualnom planu i postaju stilsko obilježje cjelokupnog ispitivanog teksta.

⁹ Tj. funkciju koja je usmjerena na primaoca poruke, koja ima za cilj da djeluje na primaoca, da »apelira« na njegova osjećanja ili misli i da izazove određenju reakciju (Katnić-Bakaršić 1999: 3).

IZVORI

- Mihailo LALIĆ, 1950: *Svadba*. Beograd: Prosveta.
—, 1973: *Svadba*. Ljubljana.
—, 1955: *Raskid*. Cetinje: Narodna knjiga.
—, 1969: *Raskid*. Beograd: Nolit.
—, 1973: *Ratna sreća*. Beograd: Nolit.
—, 1983: *Ratna sreća*. Beograd: Nolit.
—, 1957: *Lelejska gora*. Beograd.
—, 1983: *Lelejska gora*. Beograd: Nolit.
—, 1992: *Tamara*. Beograd: SKZ.

LITERATURA

- O. V. ALEKSANDROVA, 1984: *Problemy ekspressivnogo sintaksisa*. Moskva.
Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ, 2013: *Jezik i stil Janka Donovića*. Doktorska disertacija. Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet. Nikšić.
Aleksandar BELIĆ, 1941: *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Beograd.
Rajka GLUŠICA, 2005: Neke jezičko-stilske odlike romana »Nevidbog« sa posebnim osvrtom na parcelaciju. *Književno djelo Rista Ratkovića*. Podgorica: CANU; Odjeljenje umjetnosti. (Knjiga 24). 34–53.
Jovan JERKOVIĆ, 1972: *Jezik Jakova Ignjatovića*. Novi Sad: Matica srpska, Budućnost.
Marina KATNIĆ-BAKARŠIĆ, 1999: *Lingvistička stilistika*. Open Society Institute.
—, 2001: *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
Jasna MELVINGER, 1983: Rečenica sa redukcijom predikata i rečenica sa ekspresivnom pauzom u delima savremenih proznih pisaca. *Suvremena lingvistika* 7–8, 61–66.
Branislav OSTOJIĆ, 1968: Rečenice bez razvijenih glavnih dijelova u jeziku A. G. Matoša, Dobriše Cesarića i Dragutina Tadijanovića. *Književnost i jezik* XVI/1, 24–38.
Berniša PURIŠ, 2010/2011: Ekspresivna sintaksa u književnoumjetničkom tekstu. *Post Scriptum* 1, 24–29.
Milorad RADOVANOVIĆ, 1974: Neki sintaksički postupci karakteristični za jezik knjige *Roman o Londonu* Miloša Crnjanskog. *Prilozi proučavanju jezika* X, 1–48.
Zorica RADULOVIĆ, 1994: *Jezik i stil Čeda Vukovića*. Nikšić: Unireks.
Muhamed ŠATOR, 2013: *Jezik i stil Maka Dizdara*. Stolac.
Živojin STANOJČIĆ, 1987: *Gramatika i jezik*. Titograd.
Mihailo STEVANOVIĆ, 1979: *Savremeni srpskohrvatski jezik, II. Gramatički sistemi i književnojezička norma*. Beograd: Naučna knjiga.
Savo STEVOVIĆ, 1997: *Jezik Čamila Sijarića sa osvrtom na dijalekatsku osnovu*. Podgorica: Unireks.

NEPOPOLNI STAVKI V LITERARNEM BESEDILU

Navidez nepopolni stavki v jeziku Mihaila Lalića so prisotni v primerih, v katerih se z ničimer ne zmanjšuje smiselnost besedila; prisotnost elipse (pogosteje) in zamolka (znatno redkeje) prispeva k posebni čustvenosti, doživetosti in ustvarjanju nenavadne forme, tudi k ustvarjanju vtisa spontanega, nepripravljenega govora, kar je v skladu z osebnim in jedrnatim izrazom našega pisatelja.

Opravljena analiza formalno nepopolnih stavkov sicer ni v popolnosti osvetlila vseh izraznih možnosti parcelacije kot specifičnega sintaktično-slogovnega sredstva. Prav zato je treba upoštevati, da ugotovljena nizka frekvenca stavkov tega tipa ne pomeni odsotnosti parcelacije, prav nasprotno, slednja zasluži posebno pozornost, ki bi omogočila osvetlitev stopnje pogostosti in stilogenosti v Lalićevem jeziku.

V prispevku so predstavljeni številni primeri absolutno nepopolnih stavkov, pri čemer je treba upoštevati dejstvo, da so bili izpisani iz korpusa petih zelo obsežnih proznih del našega pisatelja, njihov skupni popis pa se lahko razširi le z neznatnim številom stavkov tega tipa. Na podlagi tega je izveden tudi zaključek o njihovi nizki frekvenci in očitnem pomanjkanju *umetniške svodobe*, kar pa je v skladu s predpisano jezikovno normo v Lalićevem času.

INCOMPLETE SENTENCES IN A LITERARY TEXT

Seemingly incomplete sentences in the language of Mihailo Lalić are present in cases which do not diminish the meaningfulness of the text in any way, and the presence of ellipsis (more frequent) and reticence (significantly less frequent) contributes to special emotionality, experience and the creation of an unusual form, but also to the creation of the impression of spontaneous, unprepared speech, which corresponds to the distinctive and concise expression of our writer.

The analysis of incomplete sentences did not entirely clarify all the expressive possibilities of elliptical constructions as a specific syntactic and stylistic means. Thus, it should be taken into consideration that the stated low frequency of this type of sentences does not mean the absence of ellipticism. Moreover, it deserves a special review that would more widely cast light on its level of frequency and style in the language of Lalić.

Even though this paper presents a significant number of examples of incomplete sentences, it should be taken into consideration that they are noted in the corpus that consists of five quite extensive prose works of the author and their total list can be expanded by just a negligible number of this type of sentences. Based on that, a conclusion can be made on their low frequency and certain lack of *artistic freedom* that was in accordance with the prescribed linguistic standards of Lalić's time.